

"נכבה בעברית": השינוי התודעתי שחולל ארגון "זוכרות" בשיח הציבורי בארץ

הספר "נכבה בעברית" מציג את סיפורו של ארגון "זוכרות" ומציע זהות חדשה, שתשחרר את הישראלים היהודים מהצורך המתמיד לאשש את שליטתם, תכלול קבלת אחריות על עוולות העבר ותאפשר פיוס עמו

עודה בשאראת 29.08.2018 05:00

נכבה בעברית: יומן מסע פוליטי שם הסופר/ת: איתן ברונשטיין
אפריסיו ואלאונור מרזה ברונשטיין
שם הוצאה: פרדס מספר עמודים: 208 מחיר: 79 ש"ח

אירוע לציון יום הנכבה באוניברסיטת תל אביב, 2012. כיום גם ישראלים ששוללים את הנרטיב של "זוכרות" אינם יכולים להתעלם מהמונח נכבה אורן זיו / אקטיביסט

עורכת הספר: נעמי זוסמן

"חלמתי שאני יורד בשדרות בן ציון בתל אביב, מכיוון הבימה לדיזנגוף סנטר, בדרך היה ערבי שניקה את השדרה. באותה תקופה כל מנקי הרחובות בתל אביב היו פלסטינים והיו מקרים נדירים שהם תקפו יהודים. בחלום ראיתי את המנקה הערבי ולפתע פחדתי, שיתקוף וידקור אותי בסכין. לא היה דבר שהחשיד אותו בתור 'מחבל', לבד מערביותו. למחרת סיפרתי את זה לקבוצה והבנתי שלמעשה, אני מפחד מהערבים באשר הם, ושגם מחברי הערבים שבקבוצה הייתי עלול לפחד לולא הכרתי אותם אישית. כלומר, אף על פי שאני בעד שלום ושוויון, ברור לי שאני בצד הכובש, המפחד מתגובתו של הנכבש" (עמוד 50) – כך כותב [איתן ברונשטיין](#) אפריסיו בספר שחיבר עם אשתו וחברתו לתנועת "זוכרות", אלאונור מרזה ברונשטיין.

ואני לא יכולתי שלא לחשוב איך יכול מאן דהוא להרגיש בבית במקום שדייריו גורשו ממנו בכוח, להמשיך לנהל את חייו כסדרם. חשבתי על דיירי [כפר האמנים עין הוד](#), שמגדלים את ילדיהם, חוגגים את חגיהם ומציינים את שמחותיהם ואינם מפחדים מהרוחות ששוכנות בין קירות בתי הערבים שאולצו לעזוב, שמא יתעוררו בלילה לחפש דבר מה נחוץ או פיסת זיכרונות שתקל עליהם את השהייה הכפויה בנכר. איך חיים חברי עשרות קיבוצים, שחלק נכבד מהם דורשי שלום ותומכים באחוות עמים, על אדמה שבה חיו כפריים פשוטים, שמצאו את עצמם מול כוח הדומה לכוח עליון, מורחקים מאדמותיהם וממטעיהם.

אגב, התעשיין [סטף ורטהיימר](#) מספר בספרו האוטוביוגרפי, "איש ליד מכונה" (ידיעות ספרים, 2011), שהוא סירב לקבל בית ערבי שהוצע לו על ידי המדינה בשביל לגור בו. ועוד, יש בניינים ודירות שמוצעים לערבים למגורים, בסיטואציות מסוימות, אך רובם מסרבים להצעה רק מכיוון שבעליהם נמצאים אי שם בנכר וקשה להם לחשוב שהם, גם אם הם בני אותו עם, יירשו אותם, בלי צדק. שהיהודים ייקחו את הגזל, לא הם.

ברונשטיין אפריסיו, שגדל בקיבוץ בחן, גילה לראשונה כשהיה בן 41 "שהמקום 'שלי' היה כפר פלסטיני גדול יחסית" ושמו קאקון: "התאכזבתי, ואף כעסתי

שמעולם לא סיפרו לי על קאקון" (עמוד 20). כאדם צעיר, תוסס ומלא חיים יזם פעם חגיגת חנוכה על אדמות הכפר העקור, בעוד "קאקון, הכפר הפלסטיני, נעדר מהאירוע לחלוטין" (עמוד 21). בספר מופיעה תמונה מחגיגת חנוכה ההיא, עם כיתוב מואר של שורה משיר: "וכלנו אור איתן" (עמוד 29), ומסופר כי "כל הקיבוץ הלך לקאקון כדי לחגוג חג יהודי. להעלות על נס את ערכי השוויון וחירות האדם... קאקון, הכפר הפלסטיני, נעדר מהאירוע לחלוטין... חשתי כאילו קאקון קרא לנו, משך אותנו אליו, בלי שהבנו" (עמוד 21). ברונשטיין אפריסיו מספר גם ש"חברי קיבוץ המעפיל רכשו מהמדינה אבנים לבנייה שמקורן בכפר" (עמוד 22).

המנשל חושש להיות מנושל

שם הספר עצמו מעורר שאלה מהותיות: האם הנכבה היא עניין שנוגע רק לערבים? התשובה הברורה ניתנת בספר: "לזכור את הנכבה בשפה העברית משמעותו יצירת שפה חדשה המערערת את השפה הרווחת בציבור היהודי" (עמוד 201). כדאי להתעכב על הדו־שיח המרתק בין שני מחברי הספר: "**איתן**: המנשל חווה איום מתמיד של נישול, כי מרגע שהוא נישל מישהו נפרץ מחסום והוא מבין שהמצב הפיך: אם רק ינוח או ירפה מאחיזתו בדבר, הוא עצמו הרי עלול להיות מנושל ממנו, ומבעלותו עליו. והאיום הזה קיים תמיד בכל תחומי החיים, בכל מקום והקשר שבהם הוא מתאמץ לשמר את בעלותו. **אלאונור**: אז בעצם אתה אומר, שהזהות הישראלית משתעבדת לאובססיה של השמירה על העליונות היהודית בארץ? **איתן**: נכון ובדיוק בגלל זה, מה שאנחנו מציעים זו בעצם זהות חדשה – זהות שתשחרר את הישראלי מהצורך המתמיד לאשש את שליטתו ולשמור על עליונותו וכך תאפשר לו חיים שלווים יותר" (עמוד 183).

האם יגיע זמן שבו יפסיקו בישראל לספור את התינוקות הערבים שנולדים במדינה, מנהג שמקורו באובססיה לשמור על עליונות יהודית? חמור מזה, מאובססיית העליונות האזורית נגזרת הסלמה מסחררת – ממלחמה נגד הפלסטינים למלחמה נגד מדינות ערב, למלחמה נגד איראן, ועל הפרק גם מלחמה אפשרית בהחלט נגד רוסיה. האם לא הגיע הזמן שאובססיית העליונות לא תישבר לכיוון פיוס עם הפלסטינים, הערבים, האיראנים ושאר עמי העולם?

האם התפישה שמבטאת אמירתו של ברונשטיין אפריסיו, "המנשל חווה איום מתמיד של נישול", היא שיצרה את הטענה "אם הערבים היו במקומנו, הם לא היו משאירים אותנו בחיים"? הטענה הזאת מסגירה את הפשע שמנסים לחפות עליו בהטלת אשמה על האחרים. הרי אם לא עשית רע, למה שתחשוד באחרים שבכוונתם לגרום לך עוול גדול יותר מהעוול שכבר גרמת? שורש הבעיה הוא הרע שאתה עשית.

"חשוב לנו לאתגר את זהותנו בתור כובשים בארץ ולשנותה", כותבים בני הזוג ברונשטיין (עמוד 56). האם לא הגיע הזמן להתפייסות עם העבר למען העתיד? התפייסות עם העבר לא תתקיים בלי הכרת העבר על כל מכאוביו וקבלת אחריות על אותם עוולות. בדרום אפריקה הוקמה לשם כך **ועדת האמת והפיוס**. בלי אמת אין פיוס ובלי פיוס אין עתיד.

תובנה רבת חשיבות נוספת שעולה מהספר היא שהסוכנים שביכולתם לחולל שינוי תודעתי בקרב היהודים צריכים להיות יהודים. אנשים "משלנו", שטובת היהודים חשובה להם. את הביטוי המעשי של התובנה הזאת אפשר לבחון בשטח. בספר מובאות דוגמאות לאופן שבו קיבלו תושבים יהודים את הפעילות של "זוכרות". היחס לסוכני תודעה יהודים פעילי הארגון היה שונה מהיחס לעמיתיהם הערבים.

השואה: פריבילגיה או אתגר למאבק

ברונשטיין אפריסיו נולד במנדוזה שבארגנטינה והגיע עם הוריו לישראל ב-1965, כשהיה בן חמש. "חיי השיתוף הסוציאליסטיים והביטחון הכלכלי היו שני הגורמים העיקריים מאחורי החלטתם (של הוריו, ע"ב) לעלות" (עמוד 33), הוא מספר. מרזה ברונשטיין, אשתו לעתיד, נולדה בצרפת לאב מוסלמי ואם יהודייה. האב המוסלמי נולד באחד מכפרי רמת הגולן, שנהרס אחרי הכיבוש הישראלי ב-1967. הבת גדלה בבית דו־לאומי ורב־תרבותי ולא הבינה מה פירושה של זהות שמפרידה בין אנשים. רק בגיל שש הבינה שהיא יהודייה, ואז גם התחוור לה שרק בגלל זהותה היהודית היא עלולה להיות הראשונה שתהיה קורבן אם הנאצים או מפלגות דומות יעלו לשלטון בצרפת.

הספר מעלה הבחנה מעניינת בין תפישת השואה של יהודים תושבי ישראל לתפישת השואה של יהודים בחו"ל. בשביל מרזה ברונשטיין, יהודייה אזרחית צרפת, השואה היא אתגר שמחזק אותה מול אווירת השנאה, הגזענות והאנטישמיות: "במשפחה שלי חונכנו על הקשר לשואה מהצד של ההתנגדות ההכרחית". לעומת זה, בארץ, אומר בן זוגה, "כאן אנשים מוגדרים בזיקה לשואה – שמהצד האחד נגזרות ממנה פריבילגיות משפחתיות וקהילתיות, ומהצד האחר משמשת כלי להדרתם של מי שאין להם זיקה דומה" (עמוד 12).

לדעתי, החוגים השליטים בישראל למדו רק דבר אחד מהשואה: הפעלת כוח ועוד כוח, שכידוע לא עמד לרשות היהודים באותן שנים נוראות. האם זו מורשת השואה? הלקח העיקרי מהשואה מתומצת בסיסמה "לעולם לא עוד". האם רק דרך הכוח אפשר ליישם סיסמה זאת, או שצריך להוסיף מרכיבים אחרים למתכון זה, כמו צדק, הבנת האחר או היכולת להיות במקומו של הקורבן ולא בצד השני, למשל?

כדאי לעמוד כאן על הביטוי "ישראלי". בהערת שוליים קולעת נכתב בספר: "להלן נשתמש במונח 'ישראלים' כשנתייחס ל'יהודים ישראלים', משום שלהבנתנו במדינה שמגדירה עצמה מראש 'מדינת העם היהודי', רק יהודים יכולים להיות ישראלים במלוא מובן המלה" (עמוד 15). זו הגדרה חשובה, שמציבה את הדברים בסדר הנכון ואינה מטילה אשמה על הערבים בגלל חוסר הישראליות שלהם. הישראליות פגומה, מכיוון שאינה מדברת לכלל אזרחי המדינה.

אני, למשל, דוגל ב"אחוות עמים" במובן הקלאסי של הסיסמה, אבל אני מרגיש בנוח עם הגדרתי כישראלי, מפני שב"ישראליות" הקיימת גלומה הדרה של ערבים, בכל תחומי החיים. הנה, למשל, מה שאומר הספר על יום העצמאות, שגם אני, כידוע, מרגיש זר בו: "יום העצמאות הוא חגיגה שוביניסטית שמגלמת באופן המזוקק ביותר את הנתק שקיים בישראל מאז ומעולם בין הקמת המדינה מהצד האחד, למחיר העצום שהיה כרוך בה... זה יום שמעצם הגדרתו חג 'השחרור' או 'העצמאות', מדיר מראש 20% מתושבי המדינה" (עמוד 81). ועוד: "פלסטינים

יכולים להיות כאן אזרחים רק כל עוד הם משחקים לפי הכללים שמוכתבים להם על ידי המדינה (היהודית)" (עמוד 48).

כבר אי אפשר להתעלם

הספר מציג את סיפורו של ארגון "זוכרות" שחולל, יחד עם אחרים, שינוי תודעתי מהותי בציבוריות הישראלית בכל הנוגע לנכבה. היום גם ישראלים ששוללים את הנרטיב של "זוכרות" אינם יכולים להתעלם מהמונח. הספר מבהיר עד כמה נעשה המונח "נכבה" חלק מהשיח הישראלי בסיפור על אוהדי כדורגל, שלאחר הפסד של קבוצתם במשחק כלשהו אמרו שזה "יום הנכבה" שלהם.

העבודה של "זוכרות", לפי הספר, כוללת ארבעה מרכיבים: מחקר, תיעוד וארכיב, יצירתיות ומעורבות פיזית. מסקירת הפעילות של הארגון בארבעת התחומים אפשר ללמוד על הדרך שבה אפשר לשלב עשייה ומחקר וגם להעלות את העניין על סדר היום הציבורי. הפעילות המרכזית של "זוכרות" היא ביקור בכפרים ערביים שתושביהם גורשו ב-1948. הביקור הראשון היה במסְפָה, ביוזמתם של רוואידה אבו ראס ועסמת שביטה, מוועד עקורי הכפר, ביום האדמה ב-2002. מרזה ברונשטיין העירה: "מעניין שהחליטו להזמין יהודים דווקא לביקור המאורגן הראשון בכפרם". ברונשטיין אפיריסיו השיב: "אני מניח שהרעיון משקף את המסורת של המפלגה הקומוניסטית, שהרגילה אותם בפעילויות משותפות, של ערבים ויהודים" (עמוד 93). אני חניך גאה של המפלגה הזאת, שאפשר למתוח עליה ביקורת בסוגיות אחרות, אך אי אפשר לשלול ממנה את הכבוד לטיפוח עקרון האחווה היהודית-הערבית.

הפעילות של "זוכרות" היא בסך הכל פרט שולי מול המכונה האדירה של הממסד ושל ארגונים ציוניים עתירי ממון והשפעה, אבל השלטון התייחס אל הארגון ברצינות רבה, אולי בגלל הפוטנציאל הטמון ברעיונותיו. ביום העצמאות ב-2012, "כל מה שתיכננו לעשות באותו ערב היה להניח על הקרקע, בין החוגגים, כרטסות גדולות עם שמות היישובים שישראל הרסה בנכבה. אלא שאז, לעת ערב, הוקף

הבניין שלנו בעשרות שוטרים וגדרות והודיעו לנו שכל מי שייצא מה'מתחם' עם הכרטיסיות ייעצר מיד" (עמוד 85).

אנשי "זוכרות" גם קוראים בימי העצמאות את שמות הכפרים הערביים שנהרסו בנכבה. באחד האירועים האלה קרא פעיל "זוכרות" יובל הלפרין את שמות הכפרים ההרוסים. כששמעתי את שם הכפר שבו נולדו הורי, מעלול, התרגשתי מאוד: מעלול על המפה. בספר מופיעה תמונתו של הלפרין קורא את שמות הכפרים ההרוסים.

הארגון מעלה את סיפור הנכבה בשלל דרכים יצירתיות, שלא פעם, למרות העניין הרציני, יש בהן גם הומור. למשל, הקמפיין "כמעט שכחתי שמדינת ישראל הוקמה על חורבנם של מאות יישובים פלסטיניים". על החתום: צ' היימר (אלצהיימר) (עמוד 83).

ההחלטה על שמו של הארגון מסמלת את ההבדל בין שני העמים בכל הנוגע להתייחסות למוות. כידוע, "זוכרות" עוסק בכפרים שנהרסו ב-1948, בהעלאת זכרם על סדר היום וגם בסימון בשטח של מקומות שבהם היו הכפרים. "אבל מלים כמו 'נזכור', 'יזכור' ודומותיהן טעונות מדי בארץ", נכתב בספר (עמוד 57). ואני חשבתי על תרבות האדרת הזיכרון הענפה בישראל, שהועצמה לממדים מפחידים עד שהעבר מאפיל על ההווה ומונע אפשרות לבחור מסלול חדש.

בערבית אומרים "אללה ירחמו", בעברית "יזכור". נכון שזיכרון הוא חלק מהותי מחייהן של אומות, אבל הקדשת הזיכרון באופן בלעדי לאנשים שמתו בסכסוך עם האויבים, כמו בישראל, היא דבר נורא. בישראל שבוע העצמאות מתחיל ביום השואה ובהתייחדות עם זכר הנספים בה ונמשך עד יום הזיכרון שבו מתמקדים בהרוגים במלחמות עם העמים הערביים. מי שחיבר בין שני המועדים האלה למעשה הרכיב פצצת מצור, שמתפוצצת מחדש בכל שנה ומציפה אווירה עכורה בקרב שני העמים.

בדיון על שם הארגון הועלה השם "זוכרים", אבל התברר כי יש עמותה אחרת שמכונה כך. אחד מחברי הקבוצה הציע "זוכרות", ומיד כולם הסכימו. גם הכיוון

הפמיניסטי הוא סימן חשוב, תודעתית. אגב, לאחרונה דובר צה"ל פירסם פוסט בערבית שבו ניסה לעשות "שיימינג" לגברים בעזה ולטעון שהם כאילו מתחבאים בין הנשים בהפגנות על גדר הגבול.

אבל הגישה הפמיניסטית של "זוכרות" נתקלת באבן נגף, שכן מתברר שדווקא הנשים בישראל פחות מוכנות להקשיב לנרטיב האחר. לפי סקר שערך "זוכרות", 41.1% מהיהודים בישראל סבורים שלישראל יש חלק בהיווצרות הבעיה. עם זאת, בקרב הנשים רק 37.6% סבורות כך, לעומת 46.9% מהגברים (עמוד 161). העמדות הלאומיות יותר של הנשים באות לידי ביטוי בתשובות נוספות. טוב, כאשר אמהות גאות בבניהן המתגייסים ליחידות קרביות, אלה תשובות צפויות.

בשטח עם ועד העקורים

ברונשטיין אפריסיו פורש בספר את סיפור שיתוף הפעולה בין "זוכרות" לוועד העקורים. במבט ראשון נראה מוזר שיהודים, שאינם משתייכים לחוגי השמאל המסורתיים, ניגשים לעניין טעון זה ומנסים לשנות דברים מהשורש. כידוע, הצעדות הארציות לכפרים ההרוסים החלו ב-1998, ביום השנה ה-50 לנכבה. אבל מאז ומעולם נהגו עקורים מכפרים הרוסים רבים לבקר בכפריהם ביום העצמאות. הביקורים החלו בתקופת הממשל הצבאי, שהעלים עין מהם. בהמשך נראה אך טבעי שהתהלכה הארצית לכפרים תהיה ביום העצמאות של ישראל, כלומר בה' באייר, ולא ב-15 במאי.

הספר מביא שני מקרים שמבטאים את תגובת הציבור הישראלי היהודי לפעילות של "זוכרות" להצבת שלטים שמציינים את מיקום הכפרים הערביים ההרוסים. גם במקרה השלילי בין השניים יש קרן אור של תקווה.

באל-חרם, סידנא עלי שליד הרצליה, ערך "זוכרות" טקס להצבת שלט שמסמן את המיקום של הכפר. אחרי שהעקורים וצאצאיהם סיפרו על הכפר, ביקשה אשה אחת את רשות הדיבור. היא סיפרה שגדלה בשכנות לאל-חרם, אבל לא ידעה עליו קודם לכן. בקול רועד היא ביקשה מהעקורים סליחה על שהיא גרה במקום שלהם "והעקורים הודו לה על דבריה בחום" (עמוד 97).

ואילו באל־מג'דל, היום חלק מאשקלון, "זוכרות" הציב שלט שעליו נכתב: "רחבת איסוף ערביי מג'דל וגירושם לעזה ב-1950". כמה דקות מאוחר יותר ניגש מישהו ועקר את השלט ממקומו. כאשר נשאל לפרש מעשיו הוא ענה: "כי גם אני חי כאן".

שאדיה, שסבה וסבתה גורשו מאל־מג'דל, החלה להיאבק באדם שהסיר את השלט. "המאבק ביניהם ארך כמה שניות. איומי מוות הדדיים הוחלפו בין הצדדים. הוא גבר והיא אשה, הוא יהודי והיא ערבייה, כך שיחסי הכוחות נטו בבירור לטובתו", נכתב בספר. ואז הצטרף למאבק אדם נוסף, יהודי, שצעק בערבית: "מן ויין ג'אי אנת'?" והספר מבאר: "כלומר, מאיפה את באה בכלל? מאיפה צצת? הם עוברים לריב בערבית. שפתם המשותפת, השפה ההיסטורית של הארץ, הישראל־היהודי־הערבי, ששפת אמו מודרת, כועס על הערבייה הפלסטינית". בסוף, "במהלך העימות מטיח היהודי־האשקלוני שהוא 'מכאן', ושאדיה הפלסטינית עונה לו שגם היא 'מכאן'. הוא שואל כלא מאמין 'מאיפה?' והיא מצביעה על המקום שבו היה בית אמה. זה דיאלוג לוחט וקצר, שנראה כאילו השפיע על היהודי האשקלוני באופן דרמטי. במחווה שמעידה על הכרה באובדן שלה הוא מציע לה לפתע, 'בואי נשים אותו (את השלט) חזרה'. שאדיה גם היא מופתעת לרגע, אבל אז משתפת איתו פעולה בשמחה ויחד הם מחזירים את השלט למקומו" (עמודים 97-100).

כמו בסיפור הזה, ההתפתחויות בשנים האחרונות מעודדות. מהסקר של "זוכרות" מתברר שרק 21.2% מהיהודים הישראלים מגיל 21 עד 34 מקבלים את הגרסה שהערבים "עזבו בהוראת מנהיגיהם", לעומת 30.5% בגיל 55 ומעלה (עמוד 160). נראה שהדור החדש מבין שהנכבה היתה דבר נורא ושאי אפשר להתכחש לעבר. התקווה היא שיבוא יום ורוב הציבור בישראל יפנים שאין מנוס אלא להתפייס עם העבר, למען העתיד. ואולי חוק הלאום הוא תגובת נגד להתפתחות חיובית זו.